

УДК 159.923.2:305-053.6

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.9>**А. П. Кіян**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Донбаський державний педагогічний університет**К. С. Бурковський**студент факультету економічних та гуманітарних наук
Донбаський державний педагогічний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена питанню гендерної ідентичності в підлітковому віці. Підкреслено те, що на фоні змін у сучасному світі, який не стоїть на місці та відкидає традиційні форми поведінки, вивчення гендеру в психології також змінюється та розширює свою сутність, а гендерні ролі все активніше відходять від вкоренілих «полярних» норм до принципу рівності. Тому все більше потрібно приділяти увагу вивченню особливостей формування гендерної ідентичності під час найскладнішого життєвого етапу – підліткового. У статті дано теоретичну інформацію щодо понять гендеру як соціального інституту, який визначає особливості чоловічої та жіночої поведінки в суспільстві, стиль життя та способу мислення, та гендерної ідентичності, яка являє собою ототожнення людини із самою собою на основі гендерних стереотипів, ролей, які визначаються належністю до тієї чи іншої статі, та гендерних ролей, які є соціальним складником гендерної ідентичності та визначають певні права, норми поведінки відповідно жіночої та чоловічої статей, певні соціальні очікування. Визначено різницю між поняттями «гендер» і «стать», вказано особливості використання цих термінів у зарубіжній і вітчизняній психологічних школах. Розглянуто особливості гендерної ідентичності через її категорії – маскуліності, яка являє собою характеристику чоловічої поведінки, та фемінності, яка є суто жіночим набором стереотипів, а також андрогінності, яка є поєднанням чоловічих і жіночих рис рівною мірою. Підкреслено те, що гендерна ідентичність не є біологічною характеристикою, яка дана з народження, а утворюється на основі соціальної взаємодії під час розвитку людини. Показано особливості соціального, культурного та історичного впливу на утворення гендерної ідентичності в підлітків і людей загалом, особливості визначення майбутніх ролей на основі статевих стереотипів. Дано характеристику сучасної ситуації, яка розкриває теперішні гендерні стереотипи та те, яким шляхом рухається та змінюється гендерна ідентичність. Були представлені результати емпіричного дослідження, яке проводилось шляхом визначення рівня фемінності, маскуліності та самооцінки в досліджуваних підлітків обох статей. Відповідно, між цими показниками було знайдено кореляційний зв'язок за допомогою формули Пірсона.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, гендерні ролі, маскуліність, фемінність, андрогінність, підлітковий вік.

Постановка проблеми. В сучасному світі відбуваються зміни норм і моделей, які висуває суспільство під час становлення чоловіків і жінок. Поширюються ідеї про рівність людей і свободу особистісного самовизначення, починає приділятися увага не стільки статі, скільки гендеру людини. Цей розвиток погляду на окрему особистість змінює і суспільство, і особливо сильно це впливає на підлітків. Підлітковий вік являє собою важливий та складний етап у становленні як гендерної ідентичності, так і індивідуальності загалом. Підліток потрапляє в соціальну систему, де, з одного боку, його зустрічають традиційні погляди на жінок, чоловіків та сім'ю, а з іншого – більш ліберальний погляд на ці образи. До того ж важливу роль у цьому процесі відіграє самооцінка, адже вона впливає не лише на прийняття себе, але й на те, як він сприймає дані йому суспіль-

ством та оточенням поведінкові моделі для певної статі, як сприймає самого себе в певних соціальних групах. Тому адекватний рівень самооцінки підлітка є важливим для формування гендерної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гендеру та гендерної ідентичності вивчалось багатьма: як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками, зокрема такими, як З. Фройд, К. Хорні, Е. Еріксон, Є. Ільїн, Г. Андреєва та іншими. Одним із перших, хто розкрив поняття ідентичності, був Е. Еріксон, який висловив думку, що в основі ідентичності почуття тотожності із самим собою, відчуття існування та визнання цих особливостей оточенням. Аналізуючи проблему гендерної ідентичності в роботах І. Кльоциної [4], С. Бем [1], можна зазначити те, що автори визнають гендерну ідентичність як соціально утворе-

ний продукт, який характеризує людину щодо її належності до однієї з груп – жіночої чи чоловічої. При цьому в питанні гендерної ідентичності найважливішим є те, як саме людина себе визначає.

Попри дослідження різних сторін теми гендеру науковим середовищем, питання зв'язку самооцінки з формуванням гендерної ідентичності, на нашу думку, є не досить вивченим.

Мета статті – визначити особливості гендерної ідентичності, її зв'язок із самооцінкою підлітка.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гендер» усе частіше вживається як у сфері вивчення людини, так і в буденному інформаційному просторі. Раніше більш звичним терміном у цій сфері був термін «стать», але він визначав лише анатомо-фізіологічні риси, на основі яких відбувався поділ на жінок і чоловіків. Але, окрім цих рис, є соціальний розподіл ролей, особливості поведінки та емоційні характеристики особистості. При цьому вчені давно зазначили, що поділ на «типово чоловічі» та «типово жіночі» характеристики доволі умовний, адже те, що для одного суспільства є типовим для чоловіків, то для іншого може виступати лише жіночою характеристикою чи типом діяльності [6].

Перша серйозна спроба розділити поняття «стать» і «гендер» була зроблена Робертом Столлером в 1968 р. Він вивчав транссексуальність і на основі своїх спостережень та досліджень дійшов висновку, що легше хірургічно змінити стать, ніж змінити гендерну ідентичність у людини. Як соціальний інститут, гендер – один із головних засобів, за допомогою якого людство організовує своє життя. Необхідно зазначити, що є два способи відбору індивідів для вирішення будь-яких суспільних цілей, де один – це за його вміння, таланти чи досягнення, а другий – за належність до певної соціальної групи чи за наявності певного статусу. Різні суспільства з різною інтенсивністю використовують ці два різні підходи в оцінці індивідів, однак кожне суспільство використовує гендер і вікове розподілення.

Для узагальнення характеристики поняття «гендер» ми можемо звернутися до одного з визначень:

«Гендер – створена суспільством і підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм та характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальними, політичними, економічними та культурними контекстами буття та фіксує уявлення про чоловіка та жінку залежно від їхньої статі» [8, с. 11].

У вітчизняній літературі, яка присвячена гендерній ідентичності та її вивченню, до останніх років зазвичай використовувались такі тер-

міни, як «психологічна стать», «статеворольова ідентичність», «статеворольові стереотипи». Незважаючи на схожість цих термінів із гендерною ідентичністю, синонімами вони не є. Водночас у зарубіжній літературі, навпаки, використовується саме термін «гендерна ідентичність».

Хоча з огляду на певну схожість «статеворольової ідентичності» та «гендерної ідентичності» ці поняття будуються на різних методологічних основах. Тобто уявлення про ці поняття спираються на різні наукові парадигми. Наприклад, до 80-х рр. під час вивчення статі дослідники працювали в біолого-еволюційній парадигмі, потім ці дослідження перейшли в сферу соціально-конструктивної парадигми, в якій висувалась думка про те, що немає єдиного образу статеворольової ідентичності, адже кожна епоха та культура фактично привносила свої характеристики для тієї чи іншої гендерної ідентичності.

Подальші дослідження в цьому напрямі лише підкреслювали цю ідею, адже існування транссексуальності свідчило про те, що гендер не тільки залежить від статі, але і є результатом формування гендерної ідентичності. Виділяють три рівні, які характеризують трансформацію гендерної ідентичності: біологічний, соціальний і психологічний. Біологічний рівень являє собою життєвий потенціал людини, соціальний рівень – це певне існуюче бачення щодо статі та зміни, що відбуваються в суспільстві та впливають на жінок і чоловіків. Психологічний рівень ж можна охарактеризувати як особистісний ресурс, який включає в себе комплекс психологічних особливостей, які, зокрема, використовуються для побудови ідентичності.

Гендерна ідентичність являє собою переживання відповідності до певних гендерних ролей, які являють собою ті чи інші соціальні норми, стереотипи та типові особливості, що характерні для тієї чи іншої статі, саме усвідомлення себе чоловіком, жінкою чи істотою іншої, «третьої статі».

Зміст гендерної ідентичності ж прийнято розкривати через категорії маскулінності та фемініності. Маскулінність характеризує ту сукупність поведінкових і психічних рис, особливостей, які об'єктивно притаманні чоловікам і відрізняють їх від жінок, тоді як фемініність виступає аналогічною характеристикою для жінок, що визначає їхні особливості.

У своїх роботах С. Бем доповнила цю систему, фактично додавши третій гендер у вигляді концепції андрогінії. Цей тип характеризується сукупністю фемінних і маскулінних характеристик, об'єднуючи їх приблизно рівною мірою. Загалом можна виділити таку детальну характеристику типів:

Маскулінний тип характеризується найбільшим вираженням таких рис особистості, як незалежність, наполегливість, власність, схильність до

захисту власних поглядів, схильність до ризику, аналітичний склад мислення, віра в себе, самодостатність.

Фемінінному типу особистості більшою мірою притаманні такі риси, як сором'язливість, ніжність, віддаленість, співчуття, здібності втішити, сердечність, м'якість, довірливість і любов до дітей.

Андрогінному типу особистості приблизно рівною мірою притаманні маскулінні та фемінінні риси особистості, що виявляються в поєднанні традиційно чоловічих і жіночих характеристик в одній людині. На думку вчених, люди андрогінного типу найбільше пристосовані до життя і найменш зазнають стресів, пов'язаних зі статево-рольовими конфліктами [2].

І.С. Кон зазначав, що хоч гендерна ідентичність є базовим і фундаментальним почуттям своєї належності до певної статі, вона не дається індивіду під час народження, а утворюється в результаті взаємодії природних задатків і процесу соціалізації, при цьому сам суб'єкт є активним учасником цієї взаємодії, приймаючи чи відкидаючи певні ролі та моделі поведінки [5].

Соціальним складником гендерної ідентичності є гендерна роль – сукупність стереотипних норм поведінки, обов'язків та прав, які належать до чоловічої чи жіночої статей. Вона проявляється в поведінці особистості та характеризується очікуваннями й вимогами соціуму на основі того, до якої статі належить ця людина. Гендерна роль характеризується тим, що вона не є незмінною константою – ця характеристика варіюється залежно від особливостей культури чи навіть історичних етапів. У двох різних народах чоловіча та жіноча ролі, їхні норми поведінки можуть бути абсолютно різними, іноді навіть протилежними в порівнянні. Історичний розвиток якнайкраще підкреслює несталість цих ролей, адже завдяки ньому ми можемо побачити, як люди пройшли шлях від того, як протягом багатьох століть чоловік був більш значущим у соціумі, а жінці відводились більш скромні права та обов'язки, до того, що сучасне суспільство активно крокує до рівних прав і, відповідно, максимального зближення двох традиційних гендерних ролей.

Якщо ми кажемо про утворення гендерної ідентичності, то потрібно виділити найактивніший етап – підлітковий. Підлітковий вік – складний, динамічний період становлення соціальної ідентичності, зокрема гендерної ідентичності. Цей процес є одним із головних завдань розвитку особистості в підлітковому віці, при цьому він відбувається в соціумі, та включає в себе набір певних соціальних очікувань, які і характеризують ту чи іншу стать.

Підлітки ж насамперед починають орієнтуватися на ті норми та стереотипи, які характерні для їхнього оточення. При цьому нині змінюються ті

звичні норми, які були характерні для чоловічої та жіночої ідентичності ще не так давно, – дівчата все частіше обирають образ сильної та незалежної жінки, яка сама будує своє життя, відкидаючи образи домогосподарок. Нинішня молодь спокійно ставиться до різних поглядів щодо питань своєї гендерної ідентичності [3].

У підлітковому віці під впливом ровесників і часто всупереч сімейним установкам посилюється прагнення до традиційних стереотипів серед хлопців. У дівчат переважає прагнення до сучасних стереотипів, які передбачають більшу рівність і подібність статей. Оскільки чоловічі риси мають у підлітків більший престиж, дівчата болісніше реагують на підкреслення їхньої статевої належності, а уявлення дівчат про їхню гендерну роль суперечливіші.

Емпіричне дослідження з визначення зв'язку самооцінки та гендерної ідентичності було проведено за допомогою таких методик, як проєктивний метод незакінчених речень «Я – чоловік / жінка» Л. Ожигової для визначення гендерної ідентичності, методика «Шкала самооцінки» та знаходженням кореляційного зв'язку між гендерними установками та самооцінкою підлітка.

У процесі дослідження гендерної ідентичності були отримані результати, які свідчать про те, що 55% підлітків із опитаних відчувають відповідність гендерному стереотипу, що свідчить про позитивне сприймання традиційних моделей поведінки та спроби наслідувати їх. 26% мають невизначену позицію щодо своєї гендерної ідентичності, а 19% – виражають свою невідповідність гендерному стереотипу, засвідчуючи неприйняття звичних образів та соціальних очікувань щодо статі.

Під час дослідження рівня самооцінки ми визначили, що висока самооцінка характерна 8% респондентів, середній рівень притаманний 38%. Більш характерним є вираженість низького рівня самооцінки, де такі результати притаманні 54% досліджуваних. На основі цих результатів також можна зазначити рівність у показниках самооцінки у хлопців і дівчат та те, що низька самооцінка на пряму свідчить про складне переживання підліткового періоду.

Під час визначення зв'язку за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона був отриманий результат, який дорівнює 0,62, що свідчить про прямий значний кореляційний зв'язок. Спираючись на результати, можна говорити про вплив самооцінки на становлення гендерної ідентичності.

Вплив самооцінки можна простежити в тому, що гендерна ідентичність є самовизначенням людини. Потрібно враховувати активність формування ідентичності в підлітковому віці, бо в цей період самооцінка, як і уся психологічна сфера підлітка, є нестабільною. Наприклад, за неадекватної низької самооцінки людина може шукати

підтримки від інших людей, потрапляючи в референтні групи, які мають відмінну гендерну ідентичність, відповідно, вже приймаючи їхній світогляд і направляючи розвиток своєї індивідуальності до їхніх ідеалів.

Висновки. Отже, гендер є соціально-біологічною характеристикою особистості, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, та на відміну від статі, яка позначає біологічні відмінності, є цілісною психічною репрезентацією статі. При цьому потрібно виділити важливу роль гендеру як соціального інституту, адже він виступає як один із головних засобів організування людського життя в різних культурах. Гендерна ідентичність представляє усвідомлення особистістю себе як представника чи представниці статі, гендеру, з наявним відчуттям належності себе до чоловічої, жіночої та іншої статі. Сама ідентичність не є вродженою та формується в результаті двосторонньої взаємодії суб'єкта із соціумом. Сам гендер розкривається через категорії маскуліності, яка характеризує типові характеристики для чоловіків, фемінності, яка є характеристикою для типово жіночих рис, та андрогінність – характеристика, яка включає в себе сукупність жіночих і чоловічих рис.

Загалом, можна зробити висновок про те, ще поняття «гендер» не є константним поняттям і видозмінюється зі змінами в суспільстві. Водночас підлітковий вік виступає критичним для

формування гендерної ідентичності, враховуючи нестабільність цього етапу та те, що найчастіше підлітки опиняються між двох вогнів – старих і більш традиційних норм та очікувань і нових, які характеризуються більшою свободою самовираження та прийняття себе, неважливо яким ти є.

Аналізуючи результати нашого емпіричного дослідження, ми можемо зробити висновок про прямий вплив самооцінки підлітка на його гендерну ідентичність і сприймання гендерних установок та стереотипів.

Література:

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взгляда на проблему первенства полов / пер. с англ. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 336 с.
2. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Психологический словарь. Москва : Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2006. 479 с.
3. Горноста́й П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру*. Київ : К.І.С., 2004. С. 132–156.
4. Клецина И.С. Гендерная социализация : учебное пособие. Санкт-Петербург, 1998. 243 с.
5. Кон И.С. Психология половых различий. *Вопросы психологии*. 1981. № 1. С. 47–57.
6. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. Москва : Изд-во «Эксмо», 2006. 928 с.
7. Скорик М.М. Основы теории гендеру : навч. посібник. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.

Kiian A. P., Burkovskiy K. S. Psychological features of adolescent gender identity

The article deals with gender identity in adolescence. It is emphasized that against the background of changes in the modern world that do not stand still and reject traditional forms of behavior, the study of gender in psychology is also changing and expanding its essence, and gender roles are increasingly moving away from the entrenched "polar" norms to the principle of equality. More and more attention should be paid to the study of gender identity formation during the most difficult stage of adolescence. This article provides theoretical information on the concepts of gender – as a social institution that defines the characteristics of male and female behavior in society, lifestyle and way of thinking, "gender identity" – which represents the identification of a person with himself on the basis of gender stereotypes, gender-specific roles and "gender roles" – which are a social component of gender identity and define certain rights, norms of behavior for women and men, certain socialities and expectations. The difference between the concept of "sex" and "gender", the peculiarities of the use of these terms in foreign and domestic psychological schools is determined. Features of gender identity through its categories are considered – masculinity, which is a characteristic of masculine behavior and femininity, which is a purely feminine set of stereotypes, and androgyny, which is a combination of masculine and feminine qualities in equal measure. It is emphasized that gender identity is not a biological characteristic given from birth, but formed on the basis of social interaction during human development. The features of social, cultural and historical influence on the formation of gender identity in adolescents and people in general, features of determining future roles based on gender stereotypes are shown. This is a characteristic of the current situation, which reveals the present gender stereotypes and the way gender identity moves and changes. The results of an empirical study were presented to determine the level of femininity, masculinity, and self-esteem in the studied adolescents of both sexes. Accordingly, a correlation was found between these indicators using Pearson's formula.

Key words: gender, gender identity, gender roles, masculinity, femininity, androgyny, adolescence.